

УДК 811.111'42

Сирко І.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИРАЗНИКИ ІНТИМІЗОВАНОСТІ ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті репрезентовано розуміння *інтимізації* як категорійної комунікативної ознаки мови. порушено питання мовної актуалізації засобів, що є виразниками інтимізованості щоденникового тексту. З'ясовано, що у функції інтимізації традиційно використовується *авторське звертання*. Залежно від комунікативних ситуацій воно може виконувати такі функції як апелятивна, експресивно-естетична, фатична та ін. Доведено, що активним способом апеляції до уваги читача є *риторичне питання*. Воно створює ефект безпосереднього спілкування, підвищує емоційність висловлювання, сприяє інтимізації тексту. Проаналізовано явище *еліпсису* – зумисного пропуску несуттєвих слів без спотворення змісту речення. Доведено, що *еліпсис* у щоденнику має смислову спрямованість, відмінну від інших видів текстів. Акцентовано на використанні еліптичних конструкцій з метою інтимізації щоденникового тексту.

Ключові слова: інтимізація, щоденник, дискурс, діарист, авторські звертання до читача, риторичні питання, еліптичні речення.

Syrko Iryna

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

TO THE QUESTION OF THE MEANS OF THE DIARY DISCOURSE INTIMIZATION

Summary. The article represents the understanding of *intimization* as a categorial communicative feature of the language. The question of linguistic actualization of the intermediate means which serve to express the diary text intimization has been discussed. Some of the means (*author's addresses to the reader, rhetorical questions, elliptical sentences*) have been analyzed. It has been found out that to intimize the diary text author's *addresses* are traditionally used. Depending on the communicative situations, they can perform such functions as appealing, expressive-aesthetic, factual and other. It has been proved that one of the active means of appealing to the reader's attention is a rhetorical question. It creates the effect of direct communication, increases the emotionality of the diary statement, contributes to the diary text intimization. The phenomenon of ellipse - deliberate omission of non-essential words without distortion of the sentence content has been analyzed. It has been proved that ellipse in the diary text has a semantic orientation, which is quite different from the texts of some other types: significant are such requirements as language pragmatics, stylistics, etc. Particular attention has been devoted to the active use of elliptical constructions in the diary text with the aim of its intimization. It has been proved that the use of the formal and content incompleteness of the elliptical sentence in diaries is not mechanical, but is creatively accompanied by the actualization of the attention of the addressee, the exacerbation of the message expressiveness. In diary texts, *author's addresses to the reader, rhetorical questions* and *elliptical sentences* help to reproduce the imaginary dialogue with a reader, contribute to the simulation of its spontaneity and simplicity, increase its emotionality, which, in turn, leads to the diary text intimization.

Keywords: intimization, diary, discourse, diarist, author's addresses to the reader, rhetorical questions, elliptical sentences.

Постановка проблеми. Акцентування категорійного статусу *інтимізації* у дискурсивному просторі щоденників, окреслення й удосконалення опису механізмів і засобів її вербалізації в проєкції на теорію щоденникознавства на сьогодні здійснене недостатньо і потребує поглиблення. Так, дослідники тексту як складової комунікативного процесу акцентують в основному на аналізі різнорівневих мовних та мовленнєвих засобів інтимізації щоденників. Певна увага приділяється дослідженню просторово-часової фокалізації, як механізму створення ефекту синхронної комунікації. Частково вивчається ймовірна інтимізуюча успішність особових займенників задля скорочення нарративної дистанції та створення ілюзії безпосереднього спілкування. Аналізується теперішній час як імпліцитний засіб інтимізації записів. Окремі праці висвітлюють проблему створення ефекту присутності автора засобами графічної образності та ін. Проте, як слушно стверджує А.Л. Палійчук, існують також і «проміжні, маргінальні, засоби, що одночасно передають психологічний та просторово-часовий фокус». До таких учена зараховує «авторські звертання до читача, риторичні питання та еліптичні речення, які одночасно створюють ефект усної розмови й психологічної близькості, відвертості між адресантом та адресатом» [4, с. 141].

Мета статті. Мета дослідження – простежити специфіку вживання у щоденниковому дискурсі авторських звертань, риторичних питань та еліптичних речень як проміжних засобів лінгвопсихологічного зближення автора і читача.

Виклад основного матеріалу. Оскільки у щоденниках будь-яку одиницю цілком слушно вважають потенційно експресивною, то, забезпечуючи експресивність і прагматичну заданість щоденникового тексту, авторські звертання до читача, риторичні питання та еліптичні речення виступають продуктивними способами здійснення впливу на читача: спираючись на психологічну близькість та порозуміння між адресантом та адресатом, вони створюють ефект усної розмови в межах асинхронної комунікації.

Визначення *інтимізуючого звертання* на позначення звертання як художнього інтеракту та звертання як мовного матеріалу, що забезпечує цей інтеракт запропонував Л.А. Булаховський. На думку вченого, всі використувані у тексті форми, що апелюють до читача, запрошуючи його розділити думки й почуття автора, можна окреслити запропонованим терміном [2, с. 16]. У щоденниковому дискурсі звертання набувають умовного характеру. Вони діалогізують розповідь, виражають авторське ставлення до зображуваного і зосереджують на ньому увагу читача, забезпечують бажану з точки зору діариста реакцію на повідомлення. *Скорочуючи таким чином соціальну дистанцію між автором та уявним «співрозмовником», звертання сприяють інтимізації щоденникової оповіді, порівн.: Кличу вас завжди до того самого! Настирливо роблю це і не втомлюся ніколи це робити [С., с. 207]; за вашим дозволом, ми дамо слово моему вірному, щоденному другові нотатникові [С., с. 8]; Чи дасть це, питаєте, відповідь? [С., с. 19]; ви слухаєте? Колись, коли я ще жив в Україні, мені все, що лежало за темними межами кордону, видавалось екзотикою [В., с. 1294-71]* та ін.

У текстах класичних щоденників адресованість як головна умова інтимізації отримує своє безпосереднє втілення у формах прямого звертання до потенційного читача. Такі звертання дозволяють простежити, як діарист спілкується із читачами, намагаючись передбачити їх реакцію на сказане: *Дорогий читачу! Хто б ти не був – «старий» чи «новий» емігрант, наддніпрянець чи галичанин, робітник чи селянин, інтелігент чи підприємець – ...якщо вважаєш себе сином знедоленої України і бажаєш їй добра... – борись за єдність нації! [В., с. 1390-71]*. Частотними у щоденниках є звертання, у яких адресат не є чітко означеним, проте вони безсумнівно виступають індикаторами як просторово-часової, так і психологічної близькості між комунікантами, порівн.: *Лях ти? Будь ляхом! Француз ти? Французуй! І третє – пізнай себе як істоту, яку створив Бог за своїм образом. Як ти людина, будь гідним членом усього людства [В., с. 1383-71]*.

А. Палійчук зазначає, що пряме звертання до читача традиційно вважалось тактикою автора-жінки, спрямованою на чуттєву реакцію читача, і непридатною для чоловічого самореферентного письма. Автор-жінка постійно потребувала читацького схвалення, верифікації [4, с. 98]. Ця думка пояснює часте безпосереднє апелювання М. Галабурди-Чигрин до своїх адресатів: *Хто з вас бував в Карпатах – напевно, пам'ятає картинку... – димлять гори [Г.-Ч., с. 112]; Чи можете собі уявити, як я чулася? [Г.-Ч., с. 93]; декому з вас не подобаються деякі мої зауваги... Та я ніколи не кривила душою... Заявляю вам, що ніхто мене не купив, не давав вказівок [Г.-Ч., с. 11]*.

На окрему увагу заслуговує звертання О. Воропая, зафіксоване у записі від 6 червня 1969 року: *Культурні народи Заходу і весь цивілізований світе! Від імені сорока мільйонів поневоленого українського народу, ми шлемо вам крик болю і протесту! [В., с. 764-69]*. Попри відсутність особливої інтерактивності між діаристом і «адресатом», відчуття солідарності з автором рядків, розуміння його задуму, що виникає в читача, свідчить про інтимізацію зазначеної щоденникової ділянки. До того ж автор акцентує увагу на інклюзивному займеннику *ми*, яким означає коло людей, об'єднаних спільними цінностями, світоглядом тощо – до сорока мільйонів поневоленого українського народу належать і сам автор.

Отже, оскільки «в основу цього феномена [інтимізації – І. С.] покладено процес взаємодії між адресантом і адресатом повідомлення, який передбачає встановлення сприятливої атмосфери для спілкування» [4, с. 8], то авторські звертання до читача на сторінках щоденників можна слушно вважати одним із засобів її реалізації.

Риторичні питання є специфічними мовними засобами вираження імпліцитного смислу. А.Л. Палійчук кваліфікує їх як «синтаксичний засіб увиразнення мовлення, що додає питальної форми твердженню або запереченню з метою створення стилістичного ефекту безпосереднього авторсько-читацького спілкування, підвищення емоційного тону висловлювання, акцентування уваги читача і, як наслідок, призводить до скорочення дистанції між автором і читачем, що сприяє інтимізації» [4, с. 106]. Однією з найбільш розповсюджених форм зазначеного виду питань є різ-

новиди загального запитання як в стверджувальній, так і в заперечній формі: **Чи на цей раз Росія доконає свого? Чи слов'янські народи спокуються культурою Пушкіна аж так далеко, що перестануть існувати, як самостійні?** [С., с. 103]; **наші міста і наші села – хати і поля, і багатства землі забрав Ворог, але чи чується він там вдома?** [С., с. 74]; **часто думаю про своїх рідних. Чи вони ще вдома? А чи десь в Казахстані? А чи живуть взагалі?** [С., с. 164]; **Чи тоді, як наші голови будуть сиві, зможемо й ми так спокійно відпочивати? ...чи матимемо колись свій куток в цій країні?** [В., с. 500-69]; **Питався провідниці чи ще довго будемо стояти. А хіба вона знає?** [Г.-Ч., с. 65]; **...моя присутність тут небажана. Чи, може, це мені так здавалося?** [Г.-Ч., с. 133]. Такі безпосередні запитання до аудиторії змушують її цілковито підтримати бачення ситуації авторами щоденників. Прямий порядок слів свідчить про очікуваність відповіді, а еліпсис створює ефект спонтанності й безпосередності мовлення.

Не менш частотною є форма спеціального запитання: **А чого дивуватися? Я знала, що Київ зрусифікований** [Г.-Ч., с. 15]. **Я мовчала. А що казати?** [Г.-Ч., с. 176]; **прожиття вимагало засобів, а де їх взяти?** [С., с. 8]; **Яка тут поезія? Хочеться взовок вити, а не вірші писати!** [В., с. 218-71]; **хотіла б я вже їхати, але куди?** [В., с. 1304-69]; **дійшло до чистісенької лайки. Чим це пояснити? Невже заздрість? Він це заперечує, але що інше?** [С., с. 197]; **Чорнобильська трагедія дуже подіяла на психіку людей. Що ж можна сказати тим матерям? Як їм всім допомогти?** [Г.-Ч., с. 27]. В останніх із наведених мікроконтекстів ситуація інтимізації збагачена емоційними оцінками, переданими серією риторичних запитань діаристів до самих себе, інтеграцією повторюваних компонентів. Спільною функцією всіх риторичних питань безперечно, є їх інтимізація, але в той же час кожне з цих питань, залежно від свого підтипу, має специфічні прагматичні функції – уточнення, пояснення інформації; переконання читача; нагадування; емоційно-експресивне наголошення на важливому елементі тощо.

Низка питань оформлюються так, що їх риторичність не є контекстно зумовленою і очевидна за межами щоденникового тексту, тобто визначається синтаксичною структурою і / чи його внутрішньою семантикою. Такі запитання містять у собі повідомлення загальновідомого факту, що базується на законах природи, загальнолюдських цінностях, загальному устрої і нормах поведінки в соціумі. Беззаперечність таких суджень для всіх представників певного соціуму робить їх загальноновизнаним фактом у межах цього суспільства. Порівн.: **Що це за світ? Де ж правда? Де справедливість?** [Г.-Ч., с. 121]; **Хто любить людину вільну, в якій спина не гнеться, яка нікому не кланяється...? Хто любить людину горду...? Людину, яка не виступає зі сцени про партію?** [Г.-Ч., с. 124]; **Що це за світ? Та люди є людьми. Яка різниця – чи він актор чи робітник. Навіщо людей ділити на «кляси»?** [Г.-Ч., с. 132]; **А що ми зробили? Що залишило своїм нащадкам? Треба працювати!** [В., с. 218-71]; **Що буде далі? Що нас jede**

в майбутньому? [В., с. 1305-69]; **Найважливіше поняття – це те, що «не віддамо України москалям». Як не бути оптимістом?** [Г.-Ч., с. 63]. **Окрім із наведених мікроконтекстів можна кваліфікувати як твердження, яке діаристи сприймають як загальновідомий факт, проте насправді вони є дещо суб'єктивними і передають винятково авторську позицію, засновану на індивідуальному світобаченні. Фразу бути чи не бути?... у щоденниковому записі Уласа Самчука нас тут вже стільки, що говорити про кару чи втечу вже не достатньо, бо це вже світова сцена світової гри з її останнім актом «бути чи не бути?...»** [С., с. 6] вважаємо своєрідним риторичним кліше, що змушує читача замислитися над філософією життя або реальними проблемами, згаданими у щоденниковому тексті. Завдяки універсальності, влучності свого смислу, воно здатне створити умови для спільних (автора і читача) роздумів, що, безсумнівно, дає підстави віднести їх до активних, експліцитних засобів інтимізації тексту на синтаксичному рівні.

Проте для реалізації семантико-прагматичного змісту низки риторичних питань у певних випадках потрібен контекст. Нерідко він виходить за рамки тексту, в якому зазначені питання використовуються, тобто для розуміння того чи іншого висловлювання необхідні фонові знання – історичних ситуацій, значущих особистостей, традицій і національних особливостей країни, моральних ідеалів автора і т. ін.: **Невже цивілізація християнської ери доходить до меж вичерпання? І невже це мають бути росіяни, читай московіти, що її зруйнують?** [С., с. 48]; **скільки ж української крові пролито вже після того часу?! Скільки страждань, мук, поневіряння переживає наш народ це й тепер? Які нагороди належаться за всі ці страждання?! Чи зможуть все це оцінити колись майбутні історики?** [В., с. 212-71]; **дніст мусить відробити в будь-якого німця. Чи ж це не нова «остарбайтовщина»?!** [В., с. 953-69]; **Невже вертаються 72-гі роки, коли то почалися масові арешти?** [Г.-Ч., с. 121]; **Закарпатські мінеральні джерела відзначаються якісними і цілющими властивостями. А скільки таких джерел марнується по всіх куточках Закарпаття?** [Г.-Ч., с. 168-169] та ін.

Отже, риторичні питання є характерною рисою авторських роздумів і відіграють важливу роль у емпатичній презентації авторської позиції. Вони суб'єктивно акцентують увагу читачів на певних моментах, активізують їх увагу, максимально наближуючи текст щоденника до усного мовлення, а отже, до прямого спілкування між адресантом та адресатом.

Оскільки щоденники є своєрідним писемним відображенням розмовно-побутового мовлення, що репрезентує основну сферу використання мовленнєвої еліпсації, то еліптичні конструкції у записках діаристів не є епізодичним явищем. На думку А.Л. Палійчук, вони використовуються навмисне, «з метою відтворення ефекту усного неформального спілкування із читачем і, як наслідок, сприяють інтимізації наративу» [4, с. 112].

У щоденниках основною характерологічною функцією еліптичних речень є передача психологічних характеристик діариста, котра,

власне, і сприяє інтимізації мовлення через імітацію його стихійності, наближенню до розмовного стилю, вираженню різних емоційно-оцінних значень: *грядки, квітники, білизна на шnurках, горобина чи не біля кожної хати...* [Г.-Ч., с. 80]; *В тій течії батерейки, туалетні речі, листи...* [С., с. 63]; *Де-не-де статуї святих...* [Г.-Ч., с. 35]; *І нарешті – другий день?* [С., с. 295]; *За мною багато пережитого...* [С., с. 33]; *За нами світ неволі, перед нами – свободи!* [С., с. 354]; *Коли буже швидше звідси* [В., с. 503-69]; *Завтра – на фабрику!* [В., с. 619-69]; *Увесь день дощ...* [В., с. 1333-70]; *коли б тільки час і нагода* [В., с. 941-70] та ін. Окремі мікроконтексти демонструють оформлення еліптичних структур окличними або питальними реченнями (за визначенням Т. О. Анохіної – заповнювачами пауз в усному мовленні [див.: 1, с. 9]).

На сторінках щоденників діалог із адресатом зазвичай відбувається без спотворення просторово-часових параметрів комунікації, виникає ефект спонтанності: *Є надія, що вона невдовзі вернеться додому. Коли б швидше!* [В., с. 1304-69]; *Завтра ж буду говорити з господарем фабрики про тебе. Але ж біда з язиком!* [В., с. 498-69]; *А те, що не вийшов зустріти, я майже забула... Майже!* [Г.-Ч., с. 157]; *...сумними очима дивляться на руїни, спричинені такі людськими руками. Яка ж тут різниця!* [Г.-Ч., с. 35]; *Це не проста справа. Ой, не проста!* [Г.-Ч., с. 133]. Навмисне використання вигуків є додатковим і свідомим способом імітації синхронної, невимусованої або емоційної розмови у тексті.

Наведені щоденникові мікроконтексти з еліптичними реченнями створюють ефект усної розмови діариста з уявним читачем, допомагають донести до нього живу, динамічну картину подій життя автора, акцентують найважливіші моменти та сприяють увиразненню різноманітних семантичних відношень, посиленню контрасту між значеннями вербалізованих слів.

У текстах аналізованих щоденників спостерігаємо також і навмисні пропуски важливих частин тексту. Таке багатозначне замовчування тягнє до ситуативних імплікатур (під імплікацією розуміємо глибинний зміст висловлювання, який адресат повинен зрозуміти й вивести на поверхню [3, с. 347]). Розкрити прихований зміст мовчання означає зрозуміти ситуацію комуні-

кації [6, с. 116-121]. На відміну від синтаксичної компресії, правильне розкодування повідомлення можливе лише при опорі на контекст. Воно вимагає тісної «співпраці» з читачем, оскільки автор звертається до нього як до людини, яка і без слів розуміє, про що йдеться. Цей прийом зазвичай використовується на ділянках тексту, багатого імпліцитними, прагматичними значеннями, напр.: *Чи не зможуть вони і мені щось порадити. І все таки...* [С., с. 17]; *І це вже... І це вже... Нарешті... Все! Gloria Tibi Domine!* [С., с. 351]; *мені здається, що одного разу... Так. Що одного разу...* [С., с. 312]; *переклад дуже добрий, але...* [С., с. 284]; *Стіни брудні, а лазничка...* [Г.-Ч., с. 170]; *там ми були бодай удвох, були разом, а тут...* [В., с. 501-69]; *Нічого не можна заперечити, але...* [В., с. 760-69]; *завідуючий чемно усміхався, але...* [В., с. 246-70]. Невербалізоване у тексті відчувається читачем значно сильніше, адже зміст безпосередньо зі свідомості адресанта потрапляє у свідомість адресата. Якщо ж читачеві не вдається декодувати приховане повідомлення, то він неначе віддаляється від щоденника, інтимізація не реалізовується.

Як бачимо, і семантична, і синтаксична компресія сприяють підсиленню імплікативних значень. У щоденниках вони сприяють імітації спонтанності та невимусованості мовлення, підвищують його емоційність, а, як відомо, «встановлення емоційного резонансу між діаристом і читачем записів – одне із ключових завдань інтимізації щоденникового тексту» [5, с. 201].

Висновки і пропозиції. Авторські звертання до читача, риторичні питання та еліптичні речення – це вербальні засоби експлікації емоційного стану автора, його бачення й емоційного оцінювання зображуваних подій і персонажів. Незалежно від умов рецепції, вони відкривають уявному читачеві персоніфікованість та суб'єктивність діариста, демонструють його готовність до відвертості, максимальної відкритості, безпосередності, посилюючи тим самим інтимізованість щоденникових записів.

Перспективу окресленого напрямку мовознавчих студій вбачаємо у про-стеженні специфіки текстового вияву інтимізації та засобів її вербалізації за-лежно від культурної, історичної, соціальної, гендерної належності автора / читача, жанрово-стильової та комунікативної специфіки тексту.

Список умовних скорочень:

- В. – Воропай О. Англія зблизька (Щоденник нового поселенця) / Олекса Воропай // Визвольний шлях. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1969. – Кн. I-XII; 1970. – Кн. I-XII; 1971. – Кн. I-XII.
 Г.-Ч. – Галабурда-Чигрин М. Україно, моя Україно... [Щоденник] / М. Галабурда-Чигрин. – К.: Видання автора, 2000. – 184 с.
 Л. – Любченко А. Щоденник. Книжка перша / Аркадій Любченко. – Торонто, Онтаріо: Вид-во «Нові дні», 1951. – 147 с.
 С. – Самчук У. Плянета Ді-Пі / Улас Самчук. – Вінніпег, Канада: Вид-во т-ва «Волинь», 1979. – 355 с.

Список літератури:

1. Анохіна Т. О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англійському художньому дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. О. Анохіна. – Київ, 2006. – 18 с.
2. Булаховський Л. А. Мовні засоби інтимізації в поезії Т. Шевченка / Л. А. Булаховський // Вибр. праці: в 5 т. – Т. 2. Українська мова. – К., 1977. – С. 16–18.
3. Олікова М. О. Імплікація та невербальні компоненти комунікації як засоби передачі й де-кодування інформації / М. О. Олікова, А. Д. Шкаровецька // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – № 7. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 345–350.
4. Палійчук А. Л. Наративний код інтимізації (на матеріалі англійського художнього дискурсу): дис. ... канд. філол. наук / А. Л. Палійчук. – Харків, 2011. – 253 с.

5. Сирко І. М. Авторський коментар у контексті інтимізації щоденникового дискурсу / І. М. Сирко // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2017. – С. 195–203.
6. Швачко С. О. Лінгвістичний статус паузи (на матеріалі англійських художніх текстів) / С. О. Швачко, Т. О. Анохіна // Вісн. Сум. держ. ун-ту. – Серія: Філологічні науки. – 2002. – № 3(36). – С. 116–121.

References:

1. Anokhina T. O. (2006). Neverbalni ta verbalni zasoby eksteriorizatsii sylentsialnoho efektu v anhlovnomu khudozhnomu dyskursi [Non-verbal and verbal means of exerting a silencia effect in the English-language artistic discourse]. Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Bulakhovskiy L. A. (1977). Movni zasoby intymizatsii v poezii T. Shevchenka [Linguistic means of intimization in T. Shevchenko's poetry]. Vybr. pratsi, vol. 2, pp. 16–18. (in Ukrainian)
3. Olikova M. O. (2010). Implikatsiia ta neverbalni komponenty komunikatsii yak zasoby peredachi i dekoduvannya informatsii [Implication and non-verbal communication components as a means of transmitting and decoding information]. Nauk. visn. Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky, vol. 7, pp. 345–350. (in Ukrainian)
4. Paliichuk A. L. (2011). Naratyvnyi kod intymizatsii (na materialy anhlovnoho khudozhnoho dyskursu) [Narrative code of intimization (on the material of the English literary discourse)]. Candidate's thesis. Kharkiv. (in Ukrainian)
5. Syrko I. M. (2017). Avtorskyi komentar u konteksti intymizatsii shchodennykovoho dyskursu [The author's comment in the context of intimization of diary discourse]. Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri, pp. 195–203. (in Ukrainian)
6. Shvachko S. O. (2017). Linhvistychnyi status pauzy (na materialy anhlovnykh khudozhnykh tekstiv) [Linguistic status of the pause (based on the material of English language texts)]. Visn. Sum. derzh. un-tu, vol. 3(36), pp. 116–121. (in Ukrainian)